

5. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження. – Львів: ЛНУ, 2008. – 240 с.
6. Семенов Тян-Шанский В.П. Район и страна. – Москва-Ленинград, 1928. – 311 с.

УДК 911.9 (477)

Олег Афанасьєв

КОНЦЕПЦІЯ ПІВДЕННО-СХІДНОЇ УКРАЇНИ ЯК ФРОНТИРНОГО І ДУАЛЬНОГО СУСПІЛЬНО- ТА ГЕОІСТОРИЧНОГО РЕГІОНУ

Розглядається історико-географічний процес формування геоісторичного регіону Південно-Східна Україна як фронтірного, який тривалий час виконував буферну функцію між ісламського і християнського цивілізаційних світів. На засадах геоісторичної концепції обґрунтовано розуміння регіону як дуального, що поєднує у собі окремі ознаки сусідніх регіонів. Виділені й проаналізовані чинники, які визначають фронтірність і дуальність регіону. Визначені геоісторичні і суспільно-географічні ознаки, спільні між Південно-Східною Україною і оточуючими її геоісторичними регіонами. Стверджується, що визначені ознаки відігравали ключову роль у процесі регіонального антропогенезу.

Ключові слова: Південно-Східна Україна, фронтірний регіон, дуальний регіон, геоісторичний регіон, Великий степовий кордон України.

Олег Афанасьєв. КОНЦЕПЦИЯ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ УКРАИНЫ КАК ФРОНТИРНОГО И ДУАЛЬНОГО ОБЩЕСТВЕННО- И ГЕОИСТОРИЧЕСКОГО РЕГИОНА. Рассматривается историко-географический процесс формирования геоисторического региона Юго-Восточная Украина как фронтирного, который долгое время выполнял буферную функцию между исламским и христианским цивилизационными мирами. На основе геоисторической концепции обосновано понимание региона как дуального, сочетающего в себе отдельные признаки соседних регионов. Выделены и проанализированы факторы, определяющие фронтирность и дуальность региона. Определены геоисторические и общественно-географические признаки, общие между Юго-Восточной Украиной и окружающими её геоисторическими регионами. Утверждается, что обозначенные признаки играли ключевую роль в процессе регионального антропогенезиса.

Ключевые слова: Юго-Восточная Украина, фронтирный регион, дуальный регион, геоисторический регион, Великий степной кордон Украины.

Oleg Afanasyev. THE CONCEPT OF SOUTH-EASTERN UKRAINE AS THE FRONTIER AND DUAL SOCIAL AND GEOHISTORICAL REGION. The historical and geographical process of forming geohistorical South-East Ukraine as frontier region is considered. This region served function of buffer between the Islamic and Christian worlds civilization long time. Understanding of the region as a dual, combining some features of the neighboring regions by the geohistorical concept is substantiated. The determining factors of frontier and the duality of the region are identified and analyzed. Geohistorical and socio-geographic features that are common between the South-East Ukraine and surrounding regions geohistorical are defined. Is conclusion that marked signs have played a key role in the genesis of regional anthroposphere.

Keywords: South-East Ukraine region, frontier region, dual region, geohistorical region, Great Steppe Border of Ukraine.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. У сучасній науковій літературі актуальним напрямом досліджень стає вивчення специфічності й унікальності формування регіонів, геоісторична «окремість» яких континуїтетно визначалася особливим географічним (політико-економічним) положенням, характером заселення (освоєнням геопростору), особливими традиціями природокористування, формуванням на межах цивілізаційних світів тощо. Для опису феномену подібних регіонів вже упродовжена система наукових термінів, зокрема, уявлення про регіональну дуальність, фронтірність, інтегративність. Втім, щодо природи (генези) геоісторичних регіонів території України дослідження подібних характеристик практично відсутні. Це зовсім не свідчить про відсутність на теренах країни подібних регіонів, навпаки, тривалі історичні періоди перебування окремих частин території України у складі інших сусідніх державних утворень призвели до утворення декількох потужних суспільно-географічних «ядер-центрів». За параметрами регіоналізованості територія України подібна практично до усіх великих країн Європи, де чітко виокремлюються історичні регіони, як-от, землі Німеччини,

регіони Італії та Іспанії, області Франції, історичні землі Польщі тощо. Грунтуючись на попередніх наших дослідженнях історичних процесів регіонального природокористування, ми стверджуємо про притаманність описаних вище ознак такому геоісторичному регіону, як Південно-Східна Україна (ПдСУ). Виходячи з існуючих підходів і методів районування території країни, місця у цих схемах території регіону ПдСУ, можна стверджувати про притаманність йому імпліцитних властивостей дуальності та фронтірності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базовим поняттям дослідження постає уявлення про фронтір, уперше сформульоване американським істориком Ф. Тернером [13], і змістовно доповнене на східнослов'янському підґрунті засновницею російської когнітивної географії Н.Ю. Замятіною [5]. Уявлення про фронтір у пристосуванні до регіону ПдСУ існує сьогодні у формі концепту «Великого степового кордону», викладеного у працях Я.Р. Дашкевича [3], Д.І. Олейнікова [11], І.С. Стороженка [12], В.В. Грибовського [2] та ін.

Метою статті є з'ясування чинників і показників, які формують регіональну геоісторичну окремість Південно-Східної України, яка може бути охарактеризована через параметричні ознаки дуальності

і фронтірності. Нижче наведемо обґрунтування цього й проаналізуємо чинники, які визначають притаманність зазначених характеристик регіонові.

Виклад основного матеріалу. Регіон ПдСУ нами визначається як фронтірний в історичному вимірі, тобто такий, що доволі значний період історичного часу займав проміжне положення між потужними цивілізаційними світами, і це відповідним чином відбилося на багатьох (передусім ментальних, суспільно-позиційних) його сучасних характеристиках.

У строгому сенсі фронтір – це зона освоєння; точніше, територія, соціальні та економічні умови якої визначаються тим процесом освоєння, який на ній відбувається. Американський історик Ф. Тернер, що ввів в науку саме поняття фронтіру, називав його «точкою зустрічі дикості і цивілізації» [5]. Д.І. Олейніков [11] вважає доречним розмежувати напрацьовані на матеріалі американської історії поняття *border* і *frontier*. У першому випадку позначається лінія, що відділяє одну країну від іншої, в другому – смуга, яка з'єднує країни. Кордон-фронтір, таким чином, є провідником контакту між порубіжним населенням і сам означає зону етнічного контакту.

Засновниця російської когнітивної географії Н.Ю. Замятіна [5] вважає фронтір зоною особливих соціальних умов, а не межею території, що знаходиться під юрисдикцією держави, і вже тим більше не межею території, розвіданої його жителями. Традиційно зони фронтіру формують люди, які через особливі соціальні, економічні обставини, чи просто непосидючого характеру, опинилися ніби «виштовхнутими» з традиційного суспільства своєї країни на окраїнний фронтір, де вони формують своєрідний окремий соціум із власним устроєм, специфічними формами природокористування тощо. Саме таким типовим фронтіром було козацьке Запорожжя – етносоціальне утворення на теренах ПдСУ, сформоване із представників самих різних етносів, соціальних прошарків та груп. Основну масу складала, звісно, бігли від панського гніту селяни.

Як відмічає Замятіна, найяскравіша особливість фронтірного порубіжжя, що відрізняє його від решти території країни, – свобода. Свобода від устоїв і традицій (суспільство складається в більшості з приїжджих, воно іще ще не устоялося тому немає і устоїв), від класових або станових умовностей, а за бажанням – і від свого минулого, свобода від будь-яких державних, громадських, правоохоронних структур. Свобода для всіх: жителям порубіжжя доводилося поважати свободу один одного, тому в порубіжжі панувала стихійна демократія. Свобода дозволяла легко сприймати нове (як у суспільних відносинах, так і в побуті), адже з переїздом в порубіжжя був поламаний і традиційний спосіб життя [5].

Як стверджує І.С. Стороженко [12], унаслідок екологічного катаклізму на зламі залізного віку та сучасної епохи (419) і величезної після цього міграції численних племен і народів Азії у степи Причорномор'я та Надпорожжя (епоха Великого переселення народів IV – XI ст. н.е.) людські втрати місцевого населення цього регіону, очевидно, перевищили кри-

тичну межу (36%). За закономірностями існування соціальних систем, подібні процеси не сприяли формуванню постійного осілого населення, від таких втрат переривається господарсько-культурна тяглість населення регіону. Це призвело до утворення своєрідної «зони цивілізаційного відчуження», яка у XV ст. отримала назву «Дикого Поля», яке стало базовою основою для утворення степового кордону між Сходом і Заходом. На думку С. Леп'явка [8], у XV ст. утворився Великий кордон Європи як межа між мусульманською та християнською цивілізаціями, між землеробським і кочівницьким світами, що періодично зміщувалася зі смуги лісостепу в межі степу і тяжіла в напрямку до самого чорноморського узбережжя. Відштовхуючись від гіпотези щодо цього кордону, Я.Р. Дашкевич [3] запропонував концепцію історико-культурного Великого степового кордону України між Сходом і Заходом. Обґрунтовуючи це поняття, вчений говорить, що через територію України проходили і проходять кілька природних і антропогенних кордонів: біологічний (екологічний) – між степом і лісом з проміжною смугою лісостепу; гідрографічний – Великий європейський вододіл між басейнами Чорного і Балтійського морів; соціально-економічний – між кочівництвом і осілістю; етноконфесійний – між слов'янами-християнами і тюрками-язичниками, пізніше мусульманами, та, нарешті, етнокультурний – між культурами Заходу і Сходу. Більше того, Дашкевич вважає, що саме назва «Україна», яка замінила стародавню назву «Русь», є не чим іншим, як втіленням Великого кордону: Україна – край, країна, окраїна, окраїна одного світу, протиставленого іншому [3, с.30].

Наочна невиразність Великого степового кордону, протяжність на сотні кілометрів завширшки і, в політичному розумінні, аморфність, відсутність чіткого документального визначення є тими характеристиками, що не дозволяють зіставити означуваний кордон із будь-якими іншими кордонами доби пізнього Середньовіччя та ранньомодерного часу. Південний край цієї зони проходив по Причорноморських степах, а північний періодично зазнавав змін залежно від співвідношення сил слов'янського населення Київського Придніпров'я та степовиків. Так, після здобуття ханом Батием Києва (1240 р.) північний передній край Великого кордону став проходити південніше цього міста, а в XIV ст. під натиском литовських військ відсунувся (на Правобережжі) аж до Чорного моря.

Невелика частина тюркських племен (5-6 знатних родів), які були у складі війська хана Батия, поселилася в XIII ст. в Криму, перейшла на осілий спосіб життя, отримавши назву кримських татар. Внаслідок розпаду у середині XV ст. Золотої Орди в Криму виникло Кримське ханство. Після захоплення Османською імперією наприкінці XV ст. Кримського ханства та територій у нижній частині Дніпра, Дністра та Дунаю, а також вторгнення у сер. XVI ст. в Причорноморські степи Ногайської орди, яка прийняла протекторат Криму, передній (північний) край Великого кордону відкотився на Лівобережжі до р. Рось (Черкащина), а на Правобережжі – до р. Ворскла (Полтавщина). Зона Великого кордону на цей

час включала південні регіони сучасних Черкаської та Вінницької областей, повністю Кіровоградську, Дніпропетровську, Миколаївську і Херсонську та частково Одеську й Запорізьку області.

Опинившись на Великому кордоні – між кочівництвом і осілістю, між культурами Сходу і Заходу – слов'яни і татари як сусіди виявилися, за визначенням Я.Р. Дашкевича [3], дуже місткими етносами для запозичення чужоземних елементів в усіх сферах життя, не втрачаючи при цьому своєї національної суті. Кочовий спосіб життя був типовим для усього степового простору. Але під впливом слов'янського населення на південній частині Великого кордону з'явилися татарські та калмицькі постійні зимівники і села. І навпаки, на його північній частині, у слов'ян, під впливом кочівництва з'явилися вівчарство і конярство.

Стосовно території Великого кордону ще значимо, що одночасно з господарським промислом виникає воєнний промисел, який на своєму початковому етапі зводився до силового заволодіння чужими здобутками праці. Люди, які займалися воєнним промислом або поєднували господарчий промисел з воєнним, стали називатися козаками, а саме явище – козакуванням. Козакування у XIV ст. спочатку виникає на південному боці кордону у татар, а у XV ст. – на теренах Великого князівства Литовського.

У вітчизняній літературі дослідження феномену українського степового порубіжжя XIV–XVII ст. звичайно обмежується розглядом запорозького козацтва та його оборонної функції, спрямованої проти тюркомовного оточення. При цьому козацтво розглядається як унікальне явище конкретного національного значення, не будучи поставленим у співвідношення з іншими типологічно подібними об'єктами, у тому числі і тюркського походження [2]. Тож Великий кордон, що пролягав українським степовим порубіжжям, традиційно уявляється у вигляді лінії фронту, охопленої протиборством між представниками відмінних цивілізацій. Історики доби Романтизму доклали чимало зусиль для ідеалізації козацтва, що протиставлялося тюркомовному світу. Зокрема М.А. Маркевич розмірковував так: *«Козаки – люди, не хотевши покорятися татарам, оставались вольными и не признавали чуждой власти над христианами. Это были легионы римлян, обрабатывавшие поля во время мира и по первому кличу военному становящиеся в строй»* [10]. Такий ідеалізований погляд став усталеним в українській історичній літературі, він й до теперішнього часу визначає не лише масові історичні уявлення, але й загальну інтенцію науково-історичних досліджень [2].

Проте розгляд конкретно-історичних контекстів степового порубіжжя виявляє неабияку плинність матеріалу. Адже Запорозькі вольності до поч. XVIII ст. усім загалом своїх територій склали аморфну порубіжну смугу, не маючи визначеної лінії кордону з південними кочовими сусідами і, відповідно, системи її забезпечення у вигляді регулярної прикордонної служби. Демаркацію кордону на степу вперше було здійснено тільки у 1705 р. До того часу, як слушно зауважив П.О. Куліш, *«не лише польським*

урядовцям, але й російським думним дякам не було ... відомо, де закінчується земля однієї держави, і де починається – іншої» [7]. Образ же запорожця («лицаря-хлібороба»), колоритно змальований Маркевичем, – це передусім романтизована характеристика городского козака, оскільки землеробство до сер. XVIII ст. на Запорозжі не набуло помітного поширення. Успадковане від середньовічних хронік поняття «татари» доволі неточно означає гетерогенні етноси кримських татар і ногайців; при цьому докладно не відомо ні про етногенез перших, ні про час і характер міграцій до причорноморських степів других.

Великий кордон, крім сусідства носіїв землеробського та кочівницького господарсько-культурних типів, має відбиток конфліктного зіткнення європейської християнської та близькосхідної ісламської цивілізацій. Отже, це кордон конфлікту цивілізаційних форм природокористування. Регіон ПдСУ займав проміжне положення між християнським й ісламським цивілізаційними світами, на його теренах ці «світи» водночас і взаємодіяли, й протистояли, простір переходив до зони впливу то одного, то іншого. В сучасній філософії світосприйняття й традиціях господарювання у краї й досі можна спостерігати окремі елементи ісламської культури. Натомість, будь-яких ґрунтовних наукових досліджень, в яких розглядалися б питання стосунків між світами, особливостей прояву компонентів ісламської культури, історії ісламу на теренах ПдСУ, за окремими виключеннями [1] досі не проведено.

До XVI ст. сучасна ПдСУ цілковито перебувала у межах ісламського цивілізаційного простору. Пізніше, із виникненням й розвитком протодержавного утворення «Запорозька Січ», регіон ПдСУ поділяється за меридіональним напрямом на північну християнізовану, й південну ісламізовану частини. Умовно лінію кордону (цивілізаційний фронтір) між ними можна провести впоперек долин південних частин середніх течій річок Інгул та Інгулець, південній межі Великого Лугу, вздовж річки Конка, Азово-Дніпровському вододілу, аж до низовій Дону (рис. 1).

Внаслідок фронтірного характеру взагалі усього Причорноморсько-Приазовського регіону відзначимо, що в певній мірі позначена на рис. 4.19 лінія цивілізаційного кордону була умовною, їй притаманний характер постійної динамічності й нестабільності. До того ж, й саме Запорозжя відіграло роль цивілізаційного буферу, являючи собою своєрідний «котел», в якому стикалися, взаємопроникали, пристосовувалися й «переплавлялися» культурні складники обох світів. Згодом, на Запорозжі значно переважаючим, а зрештою й цілковито вирішальним стало християнство (втім, із доволі специфічними, відмінними від російського, рисами). Напевно, вже відтоді мусульманський суспільний компонент в північній частині регіону зникає, або представлений поодинокими особами, які не утворювали стійкої громади. Натомість південна частина регіону усталено перебуває в орбіті ісламського світу, населена кочовими народами (головним чином – ногаї), що сповідують іслам, й представлена Єдисанською (від

Дністра до Дніпра), Єдичкульською (в долині ліво-бережжя Дніпра) й Джамбулуцькою (Присивашся й Приозів'я) ордами. Така ситуація триває аж до ос-

таточного приєднання Запорозьких вольностей до Російської імперії й їх ліквідації як військово-політичної одиниці.

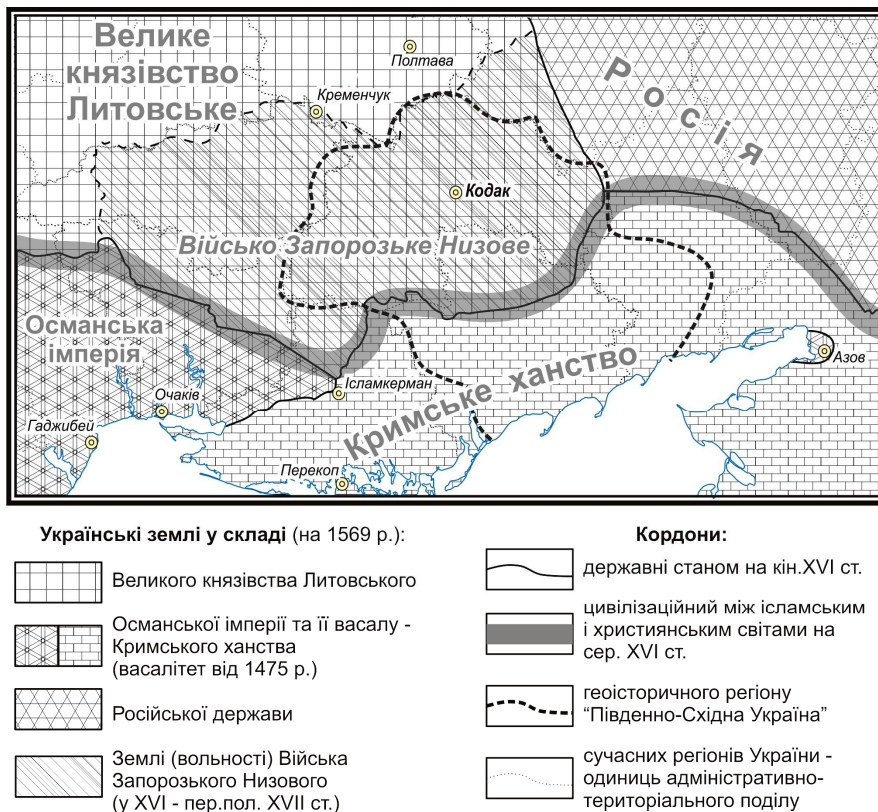

Рис. 1. Лінія цивілізаційного фронтіру між ісламським і християнським світами станом на сер. XVI ст.

Сьогодні лінія цивілізаційного фронтіру знову проявляється на теренах Криму, і в майбутньому вона, імовірно, буде просуватися у північному напрямі із процесом збільшення мусульманської громади півострова (передусім унаслідок демографічних процесів).

Фронтірний регіон ПдСУ має усі ознаки геоісторичного дуального регіону. Таке розуміння регіону ґрунтується на системі районування території, розробленій в рамках геоісторичної концепції [6], згідно із якою можливо уникнути крайнощів, що склалися в історичній науці щодо формаційного та цивілізаційного підходів. Геоісторичні регіони утворюють ключовий рівень таксономії районів та сітки історико-культурного районування. Геоісторичні регіони – це «діючі особи» історії, і в цій назві підкреслюється їх роль відчутних носіїв синтезу географії з історією.

Межі геоісторичних регіонів дуже нечіткі (обґрунтованіше було б говорити про «геоісторичні ядра»), але в той же час – усталені у часі і просторі.

Структурно до змісту геоісторичної концепції входять усі моделі районування, що ґрунтуються на історичному (хронологічному) й просторовому (хорологічному) чинниках: етнографічне, історико-культурне (культурно-історичне), історико-етнографічне, історико-географічне і т.п. Як показує аналіз різних схем і підходів до районування території України (геоісторичного, історико-географічного, економічного і суспільно-географічного тощо), між

різними моделями районувань, здійснюваних за одним і тим же критерієм (ознакою, характеристиками тощо), існують неузгодження щодо складу виокремлюваних регіонів. Досить часто у схемах районувань один і той же регіон може включатися тими чи іншими авторами до складу різних геоісторичних макрорегіонів. Наприклад, територія Дніпропетровської області може визначатися як така, що входить до складу Східної України, а за іншими схемами – до складу Центральної України. Прикладів таких регіонів, геоісторичне положення яких може вважатися невизначеним, доволі багато. Отже, можна об'єктивно стверджувати, що таким регіонам України притаманні властивості дуальності (подвійності): за притаманними ним ознаками вони об'єктивно можуть бути віднесені до різних геоісторичних макрорегіонів. На рис. 2 в усередненому вигляді відображені такі регіони. Так, дуальними регіонами України можуть вважатися Хмельницька, Житомирська, Вінницька, Рівненська, Волинська, Сумська, Полтавська, Дніпропетровська, Запорізька області та А.Р. Крим. Цим регіонам в однаковій мірі притаманні риси і характеристики ядер тих геоісторичних регіонів, що їх оточують, вони ніби мають подвійну природу. Всі ці регіони слугують своєрідними «геоісторичними коридорами» (або буферами), по яких проходять зв'язки та відбувається культурне взаємозбагачення сусідніх геоісторичних регіональних формацій.

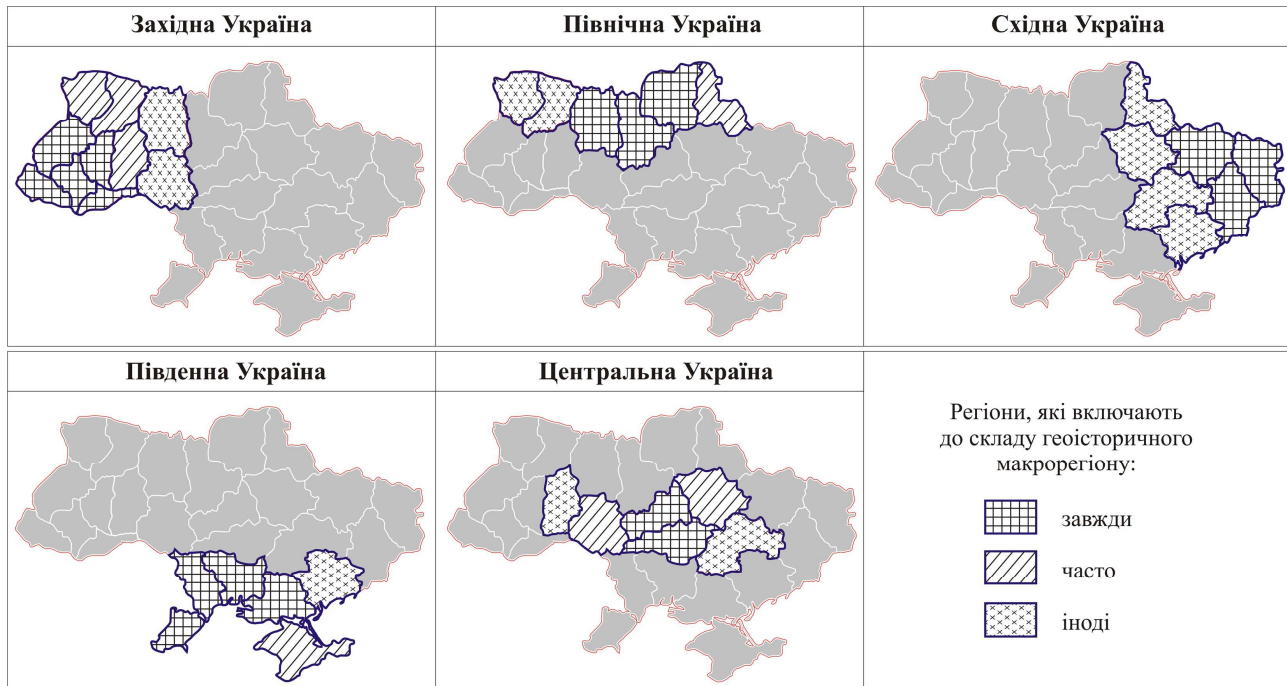

Рис. 2. Варіанти включення АТО України до складу геоісторичних регіонів

Формування дуальних регіонів є необхідною компонентою загального процесу оформлення геоісторичних ядер. Історично дуальний регіон формується внаслідок того, що державні та адміністративні кордони не залишаються стабільними, вони є не лінійними, а градієнтними (це добре видно на прикладі динаміки границь на теренах ПдСУ). Кордони дуальних регіонів у загальному вимірі є розмитими у просторі: типові риси одного геоісторичного макрорегіону в міру віддалення від нього плавно заміщуються специфікою іншого.

Для регіону ПдСУ характерна квартова дуальність, тобто, він має спільні геоісторичні риси, що «споріднюють» його із чотирма сусідніми макрорегіонами – Центральною, Східною, Південною Україною, а також із Південною Росією (рис. 3). Ці зв'язки мають історичний та суспільно-географічний вимір.

Більш глибокий аналіз існуючої конфігурації регіонів дозволяє розрізнити дві їх групи: базові та транзитні. Базові регіони первинні, відносно монолітні, в їх межах чітко простежуються ядро і периферія, саме вони створюють всю мозаїку відносин у країні. Транзитні регіони перехідні і в просторовому сенсі (затиснуті поміж масивами базових регіонів) і в часовому відношенні (відносно недовговічні в історичному вимірі, часто змінюють конфігурацію, зливаються з базовими або знову пускаються у самостійне «плавання»).

За таким підходом Південно-Східна Україна може розглядатися як одне з ядер потужного й усталеного базового геоісторичного макрорегіону Східна Україна, оскільки є рушійним економічним «двигуном» усієї економічної системи країни, формує єдиний соціоментальний простір тощо. У якості транзитних у такому вимірі можуть вважатися регіони Пів-

денна Україна та Північно-Східна Україна.

В інформаційному просторі регіону від 2006 р. циркулює ідея «дніпроцентризму» [4, 9], що має претензії на те, аби стати чимось на кшталт «регіональної національної ідеї». Як стверджує один з її ідеологів, історичне підґрунтя дніпроцентризму полягає «у тій особливій ролі, яку відіграв у соціально-економічному розвитку України, в становленні її сучасної етнографічної та державної території регіон [Середнього Придніпров'я], починаючи з XVI ст., з часу заснування Запорозького козацького війська, більшість січей і земель якого перебувало на території Дніпропетровщини. Саме тут був козацький форпост України, що відбивав удари кочового і мусульманського світів, що забезпечив освоєння й колонізацію Дикого Поля. Саме тут, на перехресті гірничорудної та вугледобувної провінцій виникла українська металургія і сьогодні є основною рушійною силою нашої економіки. Звідси почався український похід до високих технологій, світової економічної кооперації і космічних світів» [4].

Висновки. Окреслений у нашому дослідженні регіон ПдСУ є таким, що реально існує, має чітко визначене географічне розташування, характеризується особливим історичним процесом антропосферогенези тощо. Він займає особливе місце у просторі української антропосфери, його особливість визначена історичним ходом формування і розвитку, процесами заселення, етногенезу, історичними економічними моделями розвитку тощо.

Ми визначаємо його як дуальний, базовий, фронтірний суспільно- та геоісторичний регіон, якому притаманні властивості специфічності геоісторичного розвитку, певної окремоті від сусідніх регіонів за складовими історичного процесу формування

антропосфери, і, відповідно, історичного процесу тропосферотворення. природокористування як рушійного механізму ан-

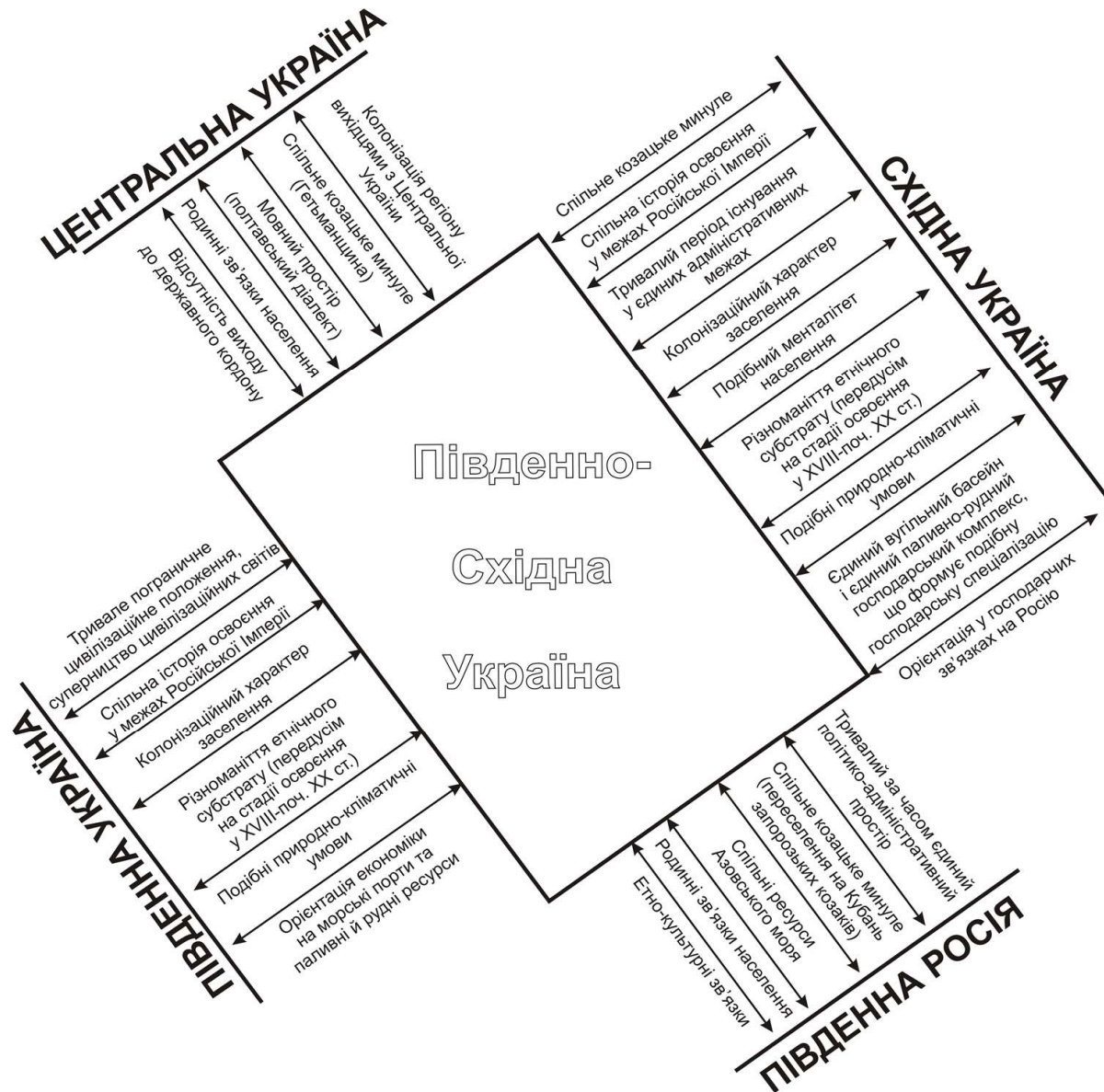

Рис. 3. Спільні риси, що поєднують Південно-Східну Україну із сусідніми геоісторичними регіонами-ядрами

Список використаних джерел:

1. Афанасьєв, О.Є. Історико-географічний аналіз ролі ісламської цивілізації в формуванні геопростору Південно-Східної України / О.Є. Афанасьєв. // *Культура народів Причорномор'я*. – 2010. – №194. – С. 190-194.
2. Грибовський, В.В. Територія розселення і характер відносин причорноморських ногайців із землеробським населенням українського степового порубіжжя у період 1739-1768 рр. / В.В. Грибовський. // *Козацька спадщина: Альманах Нікопольського регіонального відділення НДІ козацтва Інституту історії України НАНУ*. – Вип. 2. – 2005. – С. 60-76.
3. Дашкевич Я. Україна на межі між сходом і заходом (XIV–XVIII ст.) / Я.Р. Дашкевич. // *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка*. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – 1991. – С.28-44.
4. Денисенко, А. Днепроцентризм: миссия выполнима. Новая формула «Днепропетровской идеи» [Електронний ресурс] / А. Денисенко. – Режим доступа: <http://www.ukrterra.com.ua/dnipro/denisenko.htm>.
5. Замятина, Н.Ю. Зона освоения (фронт) и ее образ в американской и русской культурах / Н.Ю. Замятина. // *Общественные науки и современность*. – 1998. – № 5. – С. 75–89.
6. Крицюнас, В.-Р.Л. Геоисторическая парадигма и районирование мира / В.-Р.Л. Крицюнас. // *Вопросы экономической и политической географии зарубежных стран*. – Вып. 13. Проблемы общественной географии. – М., 1993. – С. 95-113.
7. Кулишъ, П.А. Отпаденіє Малороссіи отъ Польши (1340 – 1654). / П.А. Кулишъ. – В 3-хъ тт. – М.: Университетская типографія, 1988-1989. – Т.1. – 283 с.; Т.2. – 399 с.; Т.3. – 415 с.

8. Леп'явко, С.А. Великий Кордон Європи як фактор становлення українського козацтва (XVI ст.) / С.А. Леп'явко. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. – 64 с.
9. Лисничий, В. Днепроцентризм на разломе цивілізацій [Електронний ресурс] / В. Лисничий. – Режим доступу: <http://www.ukrterra.com.ua/dnipro/lisnichiy.htm>.
10. Маркевич, Н. История Малороссии. / Н.А. Маркевич. – В 5-ти тт. – М.: ВЪ типографіи Августа Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академіи, 1842-1843.
11. Олейников, Д.И. Фронтир и колонизация [Електронний ресурс] / Д.И. Олейников. – Режим доступу: <http://mion.sgu.ru/empires/docs/Frontier-colonization1.doc>.
12. Стороженко, І.С. Богдан Хмельницький і Запорозька Січ кінця XVI – середини XVII століть (генезис, еволюція та реформування організаційної структури Січі) / І.С. Стороженко. / Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – Л.: Інститут українознавства ім. І.І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 34 с.
13. Turner, F.J. *The Frontier in American History*. New York: Henry Holt and Company, 1920. [Тёрнер Ф.Дж. Фронтир в американской истории / Пер. с англ. А.И. Петренко. – М.: Весь Мир, 2009. – 304 с.]

УДК 911.3:81'371.6

Павло Шуканов

ПАРАДИГМАЛЬНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ЗНАНЬ

Аналізуються основні етапи розвитку географічних знань. Акцентується увага на значенні єдиної парадигми часу в розвитку суспільно-географічних знань. Враховується проблема десакралізації наукового пізнання, як важливого чинника системної кризи в географії. Виділяється значення традиції, модернізації та інформатизації в трансформації наукового пізнання природи і суспільства. Пропонується використовувати метафізичні принципи як основу для вдосконалення і застосування сакральної-географічної парадигми.

Ключові слова: парадигма, традиція, сакральна географія, метафізика, суспільно-географічні знання.

Павел Шуканов. ПАРАДИГМАЛЬНЫЕ ПРИНЦИПЫ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ. Анализируются основные этапы развития географических знаний. Акцентируется внимание на значении единой парадигмы времени в развитии общественно-географических знаний. Учитывается проблема десакрализации научного познания, как важный фактор системного кризиса в географии. Выделяется значение традиции, модернизации и информатизации в трансформации научного познания природы и общества. Предлагается использовать метафизические принципы как основу для совершенствования и применения сакрально-географической парадигмы.

Ключевые слова: парадигма, традиция, сакральная география, метафизика, общественно-географические знания.

Pavlo Shukanov. PARADIGMATIC PRINCIPLES OF SOCIAL GEOGRAPHIC KNOWLEDGE. The article analyzes the main stages in the development of geographical knowledge. The author accents attention on the value of single paradigm of time in development of social geographical knowledge.. The problem of desacralization of scientific knowledge is taken into account in the article, as an important factor of system crisis is in geography. The author highlights the value of tradition, modernization and transformation of information in scientific knowledge of nature and society. The article proposes to use metaphysical principles as a basis for improvement and use of the sacral-geographical paradigm.

Keywords: paradigm, tradition, sacral geography, metaphysics, social geographical knowledge.

Актуальність проблеми. Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів стимулює все більш інтенсивний перехід людства до постіндустріального суспільства. При цьому особливе значення набуває географічний підхід до осмислення трансформаційної сутності антропосфери і природи в контексті зростаючої ролі науки та наукової інформації. Складовою частиною глобальної проблематики визначення стратегічних шляхів розвитку наукового пізнання є питання про сучасний стан і перспективні напрямки географії в цілому та суспільно-географічних досліджень зокрема.

Аналіз досліджень та публікацій. Для вирішення даної проблеми необхідно здійснити аналіз розвитку географії як науки на основі системного підходу. Такий аналіз передбачає використання спеціальних методологічних засобів, за допомогою яких можна отримати і науково обґрунтувати певні висновки в контексті відповідної проблематики. Різні аспекти розвитку географічних знань розглянуті, наприклад, в сучасних працях

В.П. Максаковського, С.Б. Лаврова, Ю.Н. Гладкого, В.Т. Богучарської та низки інших російських вчених. Наукові розвідки даних авторів пов'язані з такими напрямками як теоретична географія та історія географії, що в сукупності є фундаментальною основою або теоретичним ядром географічної науки [9, с. 26]. В Україні основоположні ідеї теоретичної географії відображені в статтях, монографіях і підручниках М.Д. Пістуна, О.І. Шаблія, О.Г. Топчієва, Я.Б. Олійника, А.П. Голікова, А.В. Степаненко, М.С. Дністрянського та багатьох інших вчених. Першопочаткові основи даного напрямку пов'язані з роботами американських географів В. Бунге («Теоретическая география», книжка перекладена на російську мову в 1967 р.), Д. Харвея («Научное объяснение в географии», перекладена в 1975 р.) і П. Хаггета («География: синтез современных знаний», перекладена в 1979 р.). Аналізуючи результати досліджень в галузі теоретичної географії, можна відзначити провідний внесок в розвиток цього напрямку вчених, що спеціалізуються на соціально-економічній географії. При цьому в системі фізико-географічних і соціально-економіко-